

Αιμιλία Καραλή Επιθεώρηση Τέχνης: Τέχνη και πολιτικός λόγος

Οι συζητήσεις-αφιερώματα που έγιναν το σχετικά πρόσφατο χρονικό διάστημα για το περιοδικό *Επιθεώρηση Τέχνης* (συζήτηση οργανωμένη από το περιοδικό *Μανδραγόρας* στις 17.4.1995 — δυο τεύχη του περιοδικού, το ένα αφιερωμένο στον Κ. Κουλουφάκο, τ. 3, Απρίλιος-Ιούνιος 1994 και το άλλο εξ ολοκλήρου στην *E.T.*, τεύχος 6-7, Ιανουάριος-Ιούνιος 1995 καθώς και από την Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 29-30 Μαρτίου 1996) φανερώνουν μια προσπάθεια εκ νέου ανακάλυψης του αριστερού λόγου στην τέχνη, στη φιλοσοφία, στην αισθητική θεωρία. Η συνεχής και σθεναρή παρουσία του περιοδικού (1ο τεύχος το Δεκέμβριο του 1954 — 146ο τεύχος το Φεβρουάριο του 1967) σ' ένα ευρύτερο πολιτικό κλίμα που δεν ευνοούσε το διάλογο και δίωξε την Αριστερά και σ' ένα ενδοαριστερό κλίμα που επίσης έπασχε από την έλλειψη θεμελιωδών δημοκρατικών «ανοχών» έθεσε τις βάσεις και προκάλεσε αφορμές για ουσιαστικούς προβληματισμούς.

Οι δυσκολίες για την αποτίμηση της

προσφοράς του περιοδικού είναι φανερές. Υπάρχει πρώτ' απ' όλα ο κίνδυνος της «ασφαλούς» κριτικής, η αποσύνδεση του περιοδικού από την εποχή του, από τα όρια των συνεργατών του, η εκ των υστέρων διδασκαλία για το τι «έπρεπε» να γίνει. Υπάρχει, κατά δεύτερο λόγο, ο κίνδυνος της μυθοποίησης που αδρανοποιεί μια ουσιαστική προσέγγιση και καθιστά το ίδιο το εγχείρημα της *E.T.* ακίνδυνο και γραφικό, ανίκανο να «μιλήσει» σήμερα. Δε λείπουν και οι απόψεις που υποτιμούν την προσφορά της *E.T.* στη μαρξιστική σκέψη εκλαμβάνοντάς την ως εγχείρημα κατώτερο προγενέστερων ομοειδών αριστερών περιοδικών, όπως οι *Πρωτοπόροι*, οι *Νέοι Πρωτοπόροι*, τα *Ελεύθερα Γράμματα* και κυρίως τα *Νεοελληνικά Γράμματα*¹. Σταθερά, βεβαίως, υπάρχει και η άποψη που αντιμετωπίζει το περιοδικό ως τον πολιορκητικό κριό για την άλωση μιας υποτιθέμενης επαναστατικής καθαρότητας, απόγονος της τάσης που στα γραφεία της ΕΔΑ το αποκαλούσε «Αναθεώρηση Τέχνης»².

Η Αιμιλία Καραλή είναι φιλόλογος, υποψήφια διδάκτωρ του Νεοελληνικού Τμήματος της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών. Το θέμα της διδακτορικής της διατριβής αφορά τη θεωρία της λογοτεχνίας στην *Επιθεώρηση Τέχνης*.

Οι αναζητήσεις της Αριστεράς

Η ενασχόλησή μου με την *Επιθεώρηση Τέχνης*, στα πλαίσια της διδακτορικής μου διατριβής, με οδήγησε σε ορισμένα συμπεράσματα που συγκλίνουν κατ' αρχήν στην επιβεβαίωση της σκέψης του Τέρι Ήγλετον πως «η ιστορία της σύγχρονης λογοτεχνικής θεωρίας αποτελεί τμήμα της πολιτικής και ιδεολογικής ιστορίας της εποχής μας [...]». Πράγματι η λογοτεχνική θεωρία είναι λιγότερο αντικείμενο διανοητικής έρευνας και περισσότερο μια συγκεκριμένη προοπτική μέσα από την οποία βλέπουμε την ιστορία της εποχής μας»³.

Προσεγγίζοντας την *E.T.* αναγνωρίζουμε την πολιτική σκέψη, τις αγωνίες, τις αξίες, τις ελπίδες των διαφόρων και διαφορετικών δυνάμεων της Αριστεράς μέσα από τον τρόπο πρόσληψης και εκτίμησης των αισθητικών και θεωρητικών εκφάνσεων της κοινωνίας. Κι εδώ πρέπει να σημειώσουμε πως αυτές οι τάσεις δεν αφορούσαν μόνο την ελληνική Αριστερά. Αφορούσαν και τις αναζητήσεις της δυτικο-ευρωπαϊκής Αριστεράς και των κομμουνιστικών κομμάτων που κατείχαν την εξουσία, στην Ανατολική Ευρώπη και στην Κίνα, κυρίως μετά την «αποσταλινοποίηση» που κήρυξε το 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ, το 1956. Δεν είναι τυχαίο ότι οι πρώτες δημοσιεύσεις της *E.T.*, που αμφισβητούσαν την μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '50 κυρίαρχη αντίληψη για το μαρξισμό και την τέχνη αφορούσαν ανταποκρίσεις από την Πολωνία, τη Γιουγκοσλαβία και την Τσεχοσλοβακία⁴. Μέσα από τις τοποθετήσεις μαρξιστών καλλιτεχνών επικρίνονταν ο πολιτικός δογματισμός, τα «μεσαιωνικά σκοτάδια», η διαστρέβλωση του μαρξισμού, η πρωτοπορία της ΕΣΣΔ και προβάλλονταν απαιτήσεις για την «απομυστικοποίηση» του μαρξι-

σμού και την αναθεώρηση εννοιών όπως «η κομματικότητα, ο αντιπροσωπευτικός τύπος, η αλήθεια και η αισιοδοξία στην τέχνη, ο θετικός και αρνητικός ήρωας, ο εθνικός χαρακτήρας της λογοτεχνίας, κ.λπ., που ως τώρα θεωρούνταν ακρογωνιαίοι λίθοι της μαρξιστικής αισθητικής»⁵.

Παράλληλα, βεβαίως, με τις «αιρετικές απόψεις» υπήρχαν και κυριαρχούσαν για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα και οι συμμορφωμένες στην κυρίαρχη άποψη θέσεις, που ταύτιζαν με την ΕΣΣΔ κάθε τι θετικό.

Η *E.T.* δεν αποτέλεσε επομένως, και όπως συνήθως λέγεται, μια παραστατική εικόνα της Αριστεράς αλλά κατέστησε ορατή την πολυσυλλεκτικότητα της Αριστεράς σε εθνικό και σε διεθνές επίπεδο. Πρόβαλε τις απόπειρες ανάγνωσης, διερεύνησης και προσδιορισμού της προοπτικής του ιστορικού ανθρώπου που αναδύεται μέσα από έναν παγκόσμιο πόλεμο, την αντιφασιστική νίκη, την αποκαθάρωση του Στάλιν και την ανάπτυξη της Κίνας. Ήταν η εποχή όπου νέοι -ισμοί έβγαιναν στην επιφάνεια και παλιότεροι κυριαρχούσαν πλέον (π.χ. υπαρξισμός, νεορεαλισμός, σουρεαλισμός). Αυτές οι τάσεις προέρχονταν κυρίως μέσα από την Αριστερά και δεν «χωρούσαν» σε παραδοσιακές αναλύσεις. Οι τελευταίες δεν μπορούσαν να εξηγήσουν πώς τα νέα ρεύματα είχαν βασικούς εκπροσώπους τους μέλη Κ.Κ., όπως ο Πικάσο, ο Ελύαο, ο Αραγκόν, ο Παζολίνι, κ.ά.

Μέσα από τις σελίδες της *E.T.* αναδείχτηκαν αυτά τα ζητήματα πολύπλευρα. Φάνηκε μια πολυφωνική αριστερή κουλτούρα που προς το τέλος του βίου του περιοδικού ατόνησε για να εξαφανιστεί μετά τη μεταπολίτευση, σε επίπεδο εντύπου, κυρίως λόγω της άρνησης εκπροσώπων της ν' απαλλαγούν από την απαίτηση του αποκλειστικού κατόχου της επαναστατικής αλήθειας,

να ξεπεράσουν τα διάφορα εξουσιαστικά σύνδρομα και τους αποκλεισμούς του ασθενέστερου. Κι εδώ επιβεβαιώνεται το οξύμωρο σχήμα: πως ενώ η Αριστερά έθετε πάντοτε ζητήματα εκδημοκρατισμού σε κοινωνικό επίπεδο, δεν μπόρεσε να προβεί σ' έναν δημοκρατικό διάλογο με τις δυνάμεις που τη συνέθεταν.

Αφετηρίες παρέμβασης

Η *E.T.*, όμως, δεν ήλθε αυτόματα ως αποτέλεσμα των θεωρητικών ανησυχιών και συζητήσεων που αναφέραμε. Ξεκίνησε ως σύλληψη από αριστερούς, μέλη του ΚΚΕ και της ΕΔΑ, εξόριστους στον Αη-Στράτη⁶. Τελικά, η έκδοσή της συνέτεινε στη συγκρότηση ενός ισχυρού αριστερού λόγου ο οποίος μέσα στο γενικότερο αντικομμουνιστικό, αυταρχικό κλίμα της εποχής επεχείρησε ν' αντιπαρατεθεί, κατ' αρχάς, σε πλάτος και σε βάθος με τις κυρίαρχες αστικές θεωρήσεις της τέχνης, της φιλοσοφίας, της κοινωνίας είτε αφορούσαν τα εκλεπτυσμένα τμήματά της είτε τις χυδαίες απολήξεις ενός πρωτόγονου αντικομμουνισμού.

Επιδιώχθηκε, κατά δεύτερο, και όχι λιγότερο σημαντικό για την εποχή, λόγο η δημιουργία κατάλληλων συμμαχιών σε επίπεδο διανοουμένων ώστε να υπάρξει μια ευρεία και πολυεπίπεδη παρέμβαση όχι μόνο στα ζητήματα που αφορούσαν στενά την τέχνη, αλλά ευρύτερα την κοινωνία. Γι' αυτό και αρθρογράφοι της υπήρξαν άνθρωποι που ανήκαν στο δημοκρατικό χώρο γενικότερα (π.χ. Ευ. Παπανούτσος, Ο. Ελύτης). Επιπλέον, η *E.T.* φιλοξένησε απόψεις διανοουμένων όλου του πολιτικού φάσματος σε έρευνες και παρεμβάσεις της για επίκαιρα πολιτικά ζητήματα (π.χ. δίωξη του περιοδικού για το αφιέρωμα στα 40 χρόνια

της Οκτωβριανής Επανάστασης, δολοφονίες Λαμπράκη και Πέτρουλα, Ιουλιανό πραξικόπημα, λογοκρισίες κ.λπ.).

Μ' αυτές τις κινήσεις ο χώρος της Αριστεράς αποσκοπούσε στο να γίνει «εθνικά αποδεκτός», χρήσιμος κρίκος ενός δημοκρατικού συστήματος σε μια περίοδο που το μετεμφυλιακό αυταρχικό κράτος τον παρουσίαζε ως εθνικό κίνδυνο και αντεθνικά δρώντα. Κάτω απ' αυτήν την πίεση και στον πολιτικό φορέα, ΕΔΑ-ΚΚΕ, το ταξικό στοιχείο στον προσανατολισμό του υποχωρούσε μπροστά στο «πατριωτικό». Οι ασάφειες του τελευταίου ήταν εμφανείς και προκαλούσαν ευρύτερες συγχύσεις. Έτσι ο Γ. Λυκιαρδόπουλος, παίρνοντας μέρος στη συζήτηση που είχε ανοίξει ο Β. Λεοντάρης για την «ποίηση της ήττας», μιλά για την άνευρη, ιδεαλιστικά αισιόδοξη, φαταλιστική αντιστασιακή ποίηση που έθεσε «σε διαθεσιμότητα την κοινωνιολογικά ασαφή και φλου εθνικοαπελευθερωτική ιδεολογία... αδιαφορώντας αν θα γανγίσουν ή δεν θα γανγίσουν οι σκύλοι και τα σκυλάκια της “άλλης όχθης”»⁷.

Ταυτοχρόνως όμως η *E.T.* φιλοδοξούσε να συμβάλλει στην ανύψωση της πνευματικής στάθμης της πατρίδος μας⁸. Μέσα από τα άρθρα της, την ευρυμάθεια των συντακτών της υπονομεύεται η προπαγανδιστική άποψη του μετεμφυλιακού κράτους που εμφάνιζε τους αριστερούς αμόρφωτους και απαίδευτους. Οι αναφορές όμως στη μόρφωση του λαού δεν έκαναν ευδιάκριτη τη διαφορά μεταξύ ενός επί της ουσίας λαϊκού προσανατολισμού που αντιλαμβάνεται τα διάφορα επίπεδα συνείδησης των πολιτών και μιας κυρίαρχης άποψης η οποία εξιδανίκευε, μυθολογούσε το λαό και δεν ανεχόταν κριτική εις βάρος του. Εξάλλου δεν θα μπορούσαν να είναι «πρωτοπορία» μιας «μοιραίας» μάζας. Από δω ξεκινού-

σαν και πολλές απόψεις που καταφέρθηκαν κατά του ρεμπέτικου, του λαϊκού τραγουδιού, του νεορεαλισμού γιατί «παρουσίαζαν» το λαό παθητικό, άβουλο και μοιρολάτρη ενώ ταυτοχρόνως ηρωοποιούσαν το περιθώριο. Τη φρετιχοποίηση του «καλού λαού» αρνήθηκαν πολλοί αναλυτές της *E.T.* με πρώτο τον Μ. Λαμπρίδη, ο οποίος χρησιμοποιεί τον Βάρναλη για να δείξει πως ο λαός λειτουργεί πολλές φορές ως «δύναμη αντιδραστική» υποταγμένη και παθητική⁹. Αξιοσημείωτη είναι και η παρατήρηση του Γ.Δ. Ζιούτου, ο οποίος σε μια παραπομπή της μελέτης του «Ο “Ελληνομνήμων” του Α. Μουστοξύδη» διαφωνεί με την κυρίαρχη άποψη που είχε τότε η Αριστερά για την προοδευτικότητα του λαού. Την αποκαλεί «ρομαντικό λαϊκισμό» που έχει τη βάση της στη μεταφυσική αντίληψη πως «οι λαϊκές μάζες παίζουν πάντα συνειδητά τον ιστορικό τους ρόλο»¹⁰.

Οι απόψεις που συγκρούστηκαν σε αισθητικό επίπεδο για τη φύση της «προοδευτικής» τέχνης, για τον «πεσσιμισμό» ως στοιχείο της «αντιδραστικής» τέχνης, για την «παρακμή» και την «ακμή», την «υγεία» και την «αρρώστια» στην τέχνη είχαν τη βάση τους στην πολιτική αντίληψη για το λαό, την εργατική τάξη. Η μυθοποίηση ή η απομυθοποίησή της, η επιβεβαίωση ή όχι του επαναστατικού της ρόλου δεν ερχόταν πάντοτε ως αποτέλεσμα εξέτασης της πραγματικότητας αλλά ως ένα εκ των προτέρων θέσφατο που έπρεπε να γίνει αυτόματα αποδεκτό. Όσοι έθεσαν θέμα για μη επαναστατικότητα του λαού κατηγορήθηκαν ως στοιχεία της ιδεολογίας του «τρίτου δρόμου» (δηλαδή επηρεασμένοι από τροτσκιστικές ιδέες, γεγονός απαράδεκτο για μια φιλοσοφική Αριστερά) που είναι υπεύθυνη κι αυτή «για το ξεφύτρωμα και τη δράση της φασιστικής ιδεολογίας»¹¹.

Αλλά και ο υπαρκτισμός κατηγορήθηκε ως «σύγχρονη φιλοσοφία του ιμπεριαλισμού»¹², ως αντιδραστικό ρεύμα γιατί στην ουσία απομονώνει το άτομο από την κοινωνία, θεωρεί εφικτή την αναζήτηση και την κατάκτηση της προσωπικής ευτυχίας στην καπιταλιστική κοινωνία. Όταν εκείνη την εποχή η Αριστερά προσπαθούσε να συσπειρώσει δυνάμεις, κάθε τι που φαινόταν ν' αντιπαράθετε το άτομο στην ενεργητική συμμετοχή στον αγώνα, πολλές φορές, εκλαμβάνόταν ως συνεργασία με την αστική ιδεολογία.

Οι διαφοροποιήσεις γύρω από το σοσιαλιστικό ρεαλισμό

Μέσα από την *E.T.* καλλιεργήθηκε η φιλοδοξία να διαμορφωθεί μια πρωτοπόρα και ηγεμονεύουσα, για την ανωτερότητα της, άποψη για την τέχνη. Κριτήριο για την ανωτερότητα ήταν η αποδοχή του μαρξισμού, της «ιστορικο-κοινωνικής μεθόδου», όπως για ευνόητους λόγους, τον αποκαλεί στο πρώτο τεύχος της *E.T.*, ο Μ. Αυγέρης¹³. Ταυτοχρόνως ταυτίζεται με μηχανιστικό τρόπο η αντίληψη περί της πολιτικής πρωτοπορίας και κοινωνικής ηγεμονίας της εργατικής τάξης, με την ανάλογη θεματολογία που έπρεπε να έχουν τα καλλιτεχνικά έργα ή με την κοινωνική καταγωγή του καλλιτέχνη προκειμένου να γίνουν αποδεκτά από τον προοδευτικό χώρο. Ανώτερη μορφή τέχνης θεωρήθηκε ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός. Για πρώτη φορά τέθηκε φανερά ο όρος σοσιαλιστικός ρεαλισμός, σ' ένα άρθρο του Σ. Καλλέργη για τη ζωγραφική¹⁴. Προβάλλεται ως ανώτερη μέθοδος η «μόνη που μπορεί ν' αξιοποιήσει σωστά την εθνικολαϊκή κληρονομιά».

Πρέπει να παρατηρήσουμε ότι παρά τις

αντιθέσεις και τις αντιπαραθέσεις οι μελετητές και οι αρθρογράφοι αναζητούσαν ένα πρότυπο σοσιαλιστικού ρεαλισμού που να προσιδιάζει στις ιδιαίτερες τους προσεγγίσεις για την τέχνη. Τελικά ακόμη κι εκείνοι που αντιστρατεύτηκαν τις χονδροειδείς συνταγές του σοσιαλιστικού ρεαλισμού (Μ. Αναγνωστάκης, Δ. Ραυτόπουλος, Κ. Κουλουφάκος αλλά και οι θέσεις των Λ. Αραγκόν, Κ. Σαλινάρι, Γκαλβάνο ντέλλα Βόλπε, Λούκατς, κ.ά., που δημοσιεύτηκαν στην *E.T.*) δεν υπονόμευσαν το δόγμα, αλλά το εξωοράισαν. Και στις απόψεις αυτές δεν προχωρούσαν από άγνοια ή ελλιπή πληροφόρηση, όπως συνήθως επικαλούνται ορισμένοι από τους πρωταγωνιστές αυτής της τάσης, αλλά από την εκ των προτέρων πίστη ή τη θέληση για πίστη πως δεν μπορεί παρά να είναι αυτή η σωστή ερμηνεία. Η εξ αποκαλύψεως αλήθεια και η μεταφυσική δεν αφορούσαν —ούτε και αφορούν— μόνο τους θρησκευόμενους. Γενιές ολόκληρες αριστερών, κομμουνιστών έζησαν κάτω από μια θεολογική αντίληψη για την αλήθεια του μαρξισμού. Και όπως στις θρησκείες και στα δόγματα έτσι κι εδώ υπήρχαν οι αρετικοί και για να ερμηνεύσουν σωστότερα την πίστη και για να χρησιμεύσουν ως αποδιοπομπαίοι τράγοι μιας καταστροφής αλλά και να γίνουν οι ίδιοι αργότερα φανατικοί αντίπαλοι αυτού που κάποτε υπερασπίστηκαν.

Είναι, συνεπώς, κατά τη γνώμη μου απλουστευτική η διάκριση ανάμεσα σε δυο κυρίαρχες τάσεις της μαρξιστικής κριτικής στην *E.T.*, δηλαδή στη δογματική που στεγάστηκε αργότερα πολιτικά στο ΚΚΕ και στην ανανεωτική, που εκφράστηκε κυρίως από το ΚΚΕ εσωτερικού. Κι αυτό όχι γιατί δεν υπήρξαν τέτοιες τάσεις, αλλά γιατί η ποικιλία τους και οι εκφάνσεις τους δεν μπορούν «χοντρικά» να στοιχηθούν πίσω

από τους συγκεκριμένους φορείς ούτε και οι όροι «δογματικοί» και «ανανεωτικοί» είναι σαφείς. Το σημείο που τις ένωσε ήταν η προσπάθεια ν' αποδώσουν μια αυθεντική μαρξιστική προσέγγιση. Μέσα από τη διαπάλη σημειώθηκαν και αλλαγές στις προσεγγίσεις, στους συσχετισμούς.

Οι απλοϊκές και πολλές φορές ρατσιστικές προσεγγίσεις του Μ.Μ. Παπαϊωάννου για την «παρακμή» και την «αντρίκια στάση», την «υγεία» και την «αρρώστεια» στην τέχνη μ' αφορμή τον Καβάφη και τον Καρυωτάκη¹⁵ συναντήθηκαν αρχικά με ανάλογες του Τ. Βουρνά¹⁶, ο οποίος αργότερα αλλάζει ριζικά θέση και μάλιστα χρησιμοποιεί τις ίδιες λέξεις του πρώην αντίπαλου του Μ. Λαμπρίδη για να εκτιμήσει τον Καρυωτάκη¹⁷.

Ο Μ. Αυγέρης, ο οποίος σε μερικές από τις μεγάλες διαμάχες (για τον «πεσσιμισμό» στην ποίηση, για την «ελληνική ποίηση ανθολογημένη») πλησιάζει τις θέσεις τους Μ.Μ. Παπαϊωάννου, εντούτοις διαφοροποιείται απ' αυτές¹⁸ για να δεχτεί στο τέλος την επίκρισή του¹⁹.

Ο Κ. Κουλουφάκος ξεκινά κατακρίνοντας τον Μ. Αναγνωστάκη ως «παρακμακό» και «παρηκμασμένο»²⁰ για να συμμαχήσει αργότερα μαζί του. Οι παρεμβάσεις του Γ. Ρίτσου μ' αφορμή την ποίηση του Ελυάτ²¹ και του Μαγιακόφσκι²² στρέφονται κατά των αφορισμών και των κατηγοριοποιήσεων και αναδεικνύουν μια πιο βαθιά, βιωματική, πολιτικά και αισθητικά, προσέγγιση του προβλήματος.

Οι κριτικές του Δ. Ραυτόπουλου, ακόμη και στην πιο επιθετική —και δικαιολογημένα— μορφή τους υπεράσπιζαν την ανάγκη της μαρξιστικής διαλεκτικής μεθόδου, χρησιμοποιώντας τα κριτήρια του Ροζέ Γκαρωντί για το σοσιαλιστικό ρεαλισμό²³.

Θα μπορούσαμε ν' αναφέρουμε και μια

σειρά άλλες παρεμβάσεις (π.χ. Μ. Λαμπρίδη, Α. Αργυρίου, Γ. Λυκιαρδόπουλου, Ν. Βρεττάκου, Μ. Αξιώτη, Μ. Λισγαρά, Β. Λεοντάρη) που κατέθεσαν με διαφορετικό τρόπο τη δική τους ερμηνεία για τη μαρξιστική προσέγγιση της τέχνης, χωρίς ν' αρνηθούν ευθέως το σοσιαλιστικό ρεαλισμό αλλά καταδικάζοντας τις απλουστεύσεις μιας εγχειριδιακής, σοβιετικού τύπου, επιβολής του.

Την πιο εύστοχη συνόψιση των κριτικών απέναντι στα επίσημα δόγματα επιχειρεί ο Μ. Αναγνωστάκης, ο οποίος, κρίνοντας το βιβλίο του Κ. Κοτζιά *Επί εσχάτη προδοσία* (το οποίο έχει αναφορές στην υπόθεση Πλουμπίδη), αναφέρεται στην ανάπτυξη ενός «ηθικού προβληματισμού» στο χώρο της Αριστεράς που «συνίσταται στη λανθάνουσα αμφισβήτηση ορισμένων αμετακίνητων ως τα τώρα θέσεων πολιτικών και αισθητικών» αλλά στηλιτεύει την ανειλικρίνεια εκείνων που τους βόλεψε η αποσταλινοποίηση «ουραγοί ακόμα μιας δοσμένης αντίληψης για την τέχνη και τη λογοτεχνία, απάνθρωπης και προσβλητικής για κάθε νοήμονα»²⁴.

Οι προβληματισμοί τελικά είχαν ως αφετηρία ηθικά κίνητρα, τα οποία έπαιρναν σταδιακά τη μορφή πολιτικών αντιπαραθέσεων, μόνο που οι πολιτικές αντιπαραθέσεις δεν ήταν πάντοτε επί της ουσίας και αυτό φάνηκε αργότερα στην πορεία των κυρίαρχων δυνάμεων στο χώρο της Αριστεράς, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο.

Πολιτιστικός: εκ του πόλις

Οι σύντομες παρατηρήσεις μου για πλευρές της σχέσης πολιτικής και θεωρίας της τέχνης στην *Επιθεώρηση Τέχνης* δεν έχουν στόχο να υποκαταστήσουν μια πλήρη

και σαφώς πιο τεκμηριωμένη παρουσίαση του θέματος. Δεν έχουν στόχο να δημιουργήσουν μια εντύπωση που κατηγοριοποιεί με απόλυτο τρόπο τα κίνητρα και τις αγωνίες ανθρώπων που έπρεπε ν' απαντήσουν σε δύσκολους καιρούς σε πολλά ζητήματα ταυτοχρόνως, να προλάβουν να εκτιμήσουν τις συνεχείς αλλαγές στο χώρο της αριστεράς. Σκοπό έχουν να δείξουν πως η *E.T.* ήταν ένα περιοδικό που ανταποκρινόταν πλήρως στο χαρακτηρισμό του ως πολιτιστικό, από την άποψη του μετέχοντος ή του αποτελέσματος της συμμετοχής στα της «πόλης», της «πολιτικής». Η προσφορά της, οι τομές της, οι επεξεργασίες, οι μελέτες συνεργατών της είχαν και έχουν σημασία για όποιον εξακολουθεί να μετέχει στα της πόλης, να τα θεωρεί «παίδευσιν» για να χρησιμοποιήσω τη λέξη του Θουκυδίδη.

Παραπομπές

1. Βασίλη Κρεμμυδά, «Η Επιθεώρηση Τέχνης» (1), *ΤΑ ΝΕΑ*, 17.4.1996 και Αλέξη Ζήρα, «Μια γενιά που σπατάλησε τους ποιητές της», περιοδικό *Μανδραγόρας*, τ. 6-7, Ιανουάριος-Ιούνιος 1995, σσ. 155-157.
2. Κώστα Κρεμμυδά, «Μια πρώτη προσέγγιση ή άλλως πίναξ ημιτελής περί Επιθεωρήσεως Τέχνης», περιοδικό *Μανδραγόρας*, ό.π., σ. 113.
3. Τέρι Ήγγλετον, *Εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας*, εισαγωγή-θεώρηση μετάφρασης Δημ. Τζιόβας, εκδ. Οδυσσέας, σ. 287.
4. «Η σύνοδος του Συμβουλίου Πολιτισμού» (της Πολωνίας), τ. 18, Ιούνιος 1956, σ. 531, «Η γιουγκοσλάβικη κουλτούρα» και το «Συνέδριο των Τσέχων συγγραφέων», *E.T.*, τ. 20, Αύγουστος 1956, σσ. 167-169.
5. «Συνέδριο των Τσέχων συγγραφέων», ό.π., σ. 169.
6. Οι πρώτες συζητήσεις έγιναν μεταξύ '50-'52 και τον πυρήνα τους αποτέλεσαν οι Κ. Κουλουφάκος, Τ. Πατρίκιος, Δ. Ραυτόπουλος, Μ. Φουρτούνης και αργότερα οι Γ. Χαϊνης. Η άδεια για την έκδοση του περιοδικού βγήκε στο όνομα του αρχιτέκτονα του Ν. Σιαπκίδη. Στην πρώτη συντακτική ομάδα συμμετείχαν

και οι Τ. Λειβαδίτης και Γ. Παπαλεονάρδος, ο οποίος ήταν και αρχισυντάκτης. Στο 4ο τεύχος αναλαμβάνει αρχισυντάκτης ο Π. Κονίδης (Κ. Πορφύρης), αποχωρεί ο Γ. Παπαλεονάρδος, ενώ ήδη συμμετέχουν οι Σάκης Ρετινάς, Στάθης Αλιμήσης, Γιώργος Σίμος (Γ. Πετρός), Μ. Φουρτούνης, Κ. Κοτζιάς. Στην πορεία η συντακτική επιτροπή, έχοντας έναν σταθερό πυρήνα, αλλάζει με αποχωρήσεις, παραιτήσεις, διευρύνσεις. Αυτή η πορεία σχετιζόταν και με τις παρεμβάσεις από το ΚΚΕ και την ΕΔΑ. Ενδεικτικά αναφέρουμε άλλα μέλη της συντακτικής επιτροπής: Τ. Βουρνά, Γ. Σταύρου, Μ. Δεσποτίδη, Στ. Δρομάζο, Δημ. Σπάθη, Μ. Αξιώτη.

7. Γ. Ανικαρδόπουλος, «Η ποίηση της ήττας, σύγχρονη αντιστασιακή ποίηση», τ. 113, Μάης 1964, σσ. 459-460.

8. «Στο κατώφλι του τέταρτου χρόνου», τ. 35-36, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1957, σ. 321.

9. Μ. Λαμπριδίης, «Che fece... il gran rifiuto», τ. 7, Ιούλιος 1955, σ. 29-42.

10. Γ.Δ. Ζιούτος, «Ο "Ελληνομνήμων" του Α. Μουστοξύδη, τ. 11, Νοέμβριος 1955, σ. 382.

11. Λάμπρος Σκλαβούνος, «Η αντικειμενικότητα ενός έργου τέχνης», τ. 22, Οκτώβριος 1950, σ. 327, αλλά και Τ. Βουρνά «Φαινόμενα "διαλεκτικού" εκλεκτισμού», τ. 8, Αύγουστος 1955, σσ. 120-125.

12. Ανυπόγραφο άρθρο μ' αφορμή την επίσκεψη του Αλμπέρ Καμύ στην Αθήνα, τ. 6, Ιούνιος 1955, σσ. 501-502.

13. Μ. Αυγέρης, «Θεωρητικά στοιχεία της κριτικής», τ. 1, Χριστούγεννα 1954, σ. 25-28.

14. Σ. Καλλέργης, «Οι ζωγραφιές του Μαζουγιάννη ιερή εθνική παρακαταθήκη», τ. 3, Μάρτιος 1955, σ. 204. Ο Δ. Ραυτόπουλος αναφέρει πως για

πρώτη φορά ο όρος σοσιαλιστικός ρεαλισμός βρίσκεται στο 6ο τεύχος, Ιούνιος 1955 στην εισήγηση του σοβιετικού κριτικού Μπόρις Ρούρικoff, στο Β' συνέδριο των σοβιετικών συγγραφέων με τον τίτλο *Η «σοβιετική κριτική»*, βλ. στο άρθρο του «*Η Επιθεώρηση Τέχνης και ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός*», περιοδικό *Διαβάζω*, τ. 67, 20.4.83, σ. 22.

15. Μ.Μ. Παπαϊωάννου, «Φαινόμενα ακμής και παρακμής στη Νεοελληνική ποίηση», τ. 2, Φεβρουάριος 1955, σσ. 83-92.

16. Τ. Βουρνάς, «Φαινόμενα διαλεκτικού εκλεκτισμού», τ. 8, Αύγουστος 1955, σσ. 120-125.

17. Τ. Βουρνάς, «Η ποίηση της αισιοδοξίας», τ. 75, Μάρτιος 1961, σσ. 257-261 και «Μια επισκόπηση των πνευματικών αξιών στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1930-1936, τ. 89, Μάιος 1962, σσ. 518-535.

18. Μ. Αυγέρης, «Ο πεσομισμός στην ελληνική ποίηση, Καβάφης-Καρυωτάκης-Βάρναλης», τ. 13, Ανουάριος 1956, σσ. 4-17.

19. Μ.Μ. Παπαϊωάννου, «Φαινόμενα ακμής και παρακμής», τ. 15, Μάρτιος 1956, σσ. 209-219.

20. Κριτική του Κ. Κουλουφάκου για την ποιητική συλλογή του Μ. Αναγνωστάκη «Συνέχεια», τ. 9, Σεπτέμβριος 1955, σ. 235.

21. Γ. Ρίτσος, «Πωλ Ελύαρ», τ. 5, Μάιος 1955, σσ. 339-351.

22. Γ. Ρίτσος, «Περί Μαγιακόφσκι», τ. 106-107, Οκτώβριος-Νοέμβριος 1963, σσ. 387-402.

23. Δ. Ραυτόπουλος, «Η μικρή μας πόλη των ιδεών και το νεοελληνικό μάθημα του Δ. Χατζή», τ. 114, Ιούνιος 1964, σσ. 594-602.

24. Μ. Αναγνωστάκης, «Γύρω στο βιβλίο του Κ. Κοτζιά», τ. 122-123, Φεβρουάριος-Μάρτιος 1965, σ. 212.